

อัตลักษณ์และสัญลักษณ์ของผ้าไหมพื้นเมืองกลุ่มเขมรถิ่นไทย

Identity and symbols of the ethnic Khmer in Thailand's silk weaving cloths *

ดวงเด่น บุญปก**
Duangden Boonpok

Received: February 20, 2019 Revised: May 9, 2019 Accepted: June 27, 2019

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอผลการศึกษาเรื่องอัตลักษณ์และสัญลักษณ์ของผ้าไหมพื้นเมืองของกลุ่มเขมรถิ่นไทยในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยใช้วิธีการศึกษาเอกสาร ภาคสนาม การสัมภาษณ์ และการสังเกตแบบมีส่วนร่วม ผลการศึกษาพบว่า ผ้าไหมพื้นเมืองกลุ่มเขมรถิ่นไทยสามารถแบ่งกลุ่มได้เป็น 2 กลุ่มใหญ่คือ กลุ่มผ้าไหมทอหลายแบบดั้งเดิม (ผ้าอัตลักษณ์) และกลุ่มผ้าไหมทอหลายแบบประยุกต์ อัตลักษณ์ของผ้าไหมทอหลายแบบดั้งเดิมมีรูปแบบกรรมวิธีการทอและคงลวดลายที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษไว้อย่างเคร่งครัด มีจำนวน 9 ชนิด ได้แก่ 1) ผ้าโฮล 2) ผ้ากะเนียว (ผ้าหางกระรอก) 3) ผ้าอ้อมปรม 4) ผ้าอ่อนลูญซิม 5) ผ้าละเป็ก 6) ผ้าสมอ 7) ผ้าฉนดลอก (ผ้าทอ ยกดอก) 8) ผ้าสาคุ และ 9) ผ้าปะโบร์ ส่วนอัตลักษณ์ของผ้าไหมทอหลายแบบประยุกต์มีโครงสร้างลายหลัก ได้แก่ ลายทาง ลายตาราง ลายร่างแห ลายขอ (ลายรูปตัว S) ลายโคม (รูปทรงสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัด) ลายประดิษฐ์ตามจินตนาการของช่างทอผ้า และลายผสมที่ผสมลวดลายต่างๆ ลวดลายที่ปรากฏบนผืนผ้าทั้งผ้าไหมแบบดั้งเดิมและผ้าไหมแบบประยุกต์ล้วนเป็นสัญลักษณ์ที่สื่อความหมายเกี่ยวกับธรรมชาติ ความอุดมสมบูรณ์ ความสุข ความสวยงาม วิธีทางประเพณี ความคิด ความเชื่อ มุมมองเกี่ยวกับสิริมงคล ความเจริญ อำนาจ ความน่าเกรงขาม และความปลอดภัย

คำสำคัญ: อัตลักษณ์, สัญลักษณ์, ผ้าไหมพื้นเมืองเขมรถิ่นไทย

* บทความนี้นำเสนอข้อมูลบางส่วนจากงานวิจัยเรื่องผ้าทอพื้นเมืองของกลุ่มเขมรถิ่นไทย: มิติทางสังคมวัฒนธรรมและการสื่อความหมายของลายผ้าและลายเครื่องมือทอผ้า

** รองศาสตราจารย์ ดร., อาจารย์ประจำสาขาวิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

Abstract

The objective of this article is to present the results of a research study on the identity and the symbolism of the silk weaving clothes of the ethnic Khmer in the northeast of Thailand. To obtain the research data, this qualitative research studied the related documents and field-work studies. The interviews as well as the participant observation were also employed.

The results found that the silk weaving clothes of the ethnic Khmer in Thailand can be divided into two groups which are; traditional pattern of silk weaving clothes and applied pattern of silk weaving clothes. The main identity of the traditional pattern of silk weaving clothes is that the original weaving process and patterns need to be strictly preserved, and it has been passed down from the weavers' ancestors to their descendants. There are nine types of the traditional pattern of silk weaving clothes as following; 1) Hol (Water flow), 2) Kaniew (Tangled thread), 3) Amprom (Dotted pattern), 4) Anluunsiem (Siam pattern), 5) Labuek (Perforated cloth), 6) Samau (*Terminalia bellirica*), 7) Chanod leak (Silk mantles), 8) Sakuu (Double pattern) and 9) Pabro (Bottom fabric of silk skirt). The key identity of the applied pattern of silk weaving clothes mainly have seven patterns which are; 1) Stripe pattern, 2) Grid pattern, 3) Net pattern, 4) Hook pattern or S-shaped pattern, 5) Diamond pattern, 6) Mixed-pattern (mixed of many several patterns) and 7) Artificial patterns depending on the weavers' imaginations. The patterns on both types of the silk weaving clothes are symbolic that represent nature and fertility, happiness and beauty. They also reflect the way of life, beliefs and perspectives, and also the concept of auspicious, prosperity, power and safety.

Keywords: Identity, Symbols, Silk cloths of the ethnic Khmer in Thailand

บทนำ

ชาวเขมรถิ่นไทย หมายถึง ประชากรกลุ่มชาติพันธุ์เขมรกลุ่มหนึ่งที่อยู่ในดินแดนประเทศไทยปัจจุบัน ในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีป คาบสมุทอินโดจีน หรือดินแดนแหลมทอง บรรพบุรุษของกลุ่มเขมรถิ่นไทยอยู่อาศัยในดินแดนดังกล่าวมาตั้งแต่ยุคอดีตในสมัยที่ยังไม่มีการแบ่งแยกพรมแดนและแบ่งเขตการปกครองเป็นประเทศไทย กัมพูชา ลาว และเวียดนาม ดังเช่นดินแดนและชาติรัฐในปัจจุบัน (บัญญัติ สาลี, 2545, หน้า 145-150) กลุ่มเขมรถิ่นไทยมีภาษาพูดเป็นของตนเอง เรียกว่า ภาษาเขมร จำนวนประชากรกลุ่มเขมรถิ่นไทยจากข้อมูลของโจซัวรีโปรเจก (Joshua Project, 2018) ระบุว่า มีจำนวนประมาณ 1,445,000 คน ประชากรกลุ่มเขมรถิ่นไทยจำนวนมากอาศัยอยู่ในพื้นที่จังหวัดบุรีรัมย์ สุรินทร์ ศรีสะเกษ และจำนวนน้อยกว่าอาศัยอยู่ในพื้นที่บางส่วนของจังหวัดมหาสารคาม ร้อยเอ็ด อุบลราชธานี สระแก้ว ปราจีนบุรี และจันทบุรี

ภาพ 1 พื้นที่ของกลุ่มเขมรถิ่นไทยในประเทศไทย

ที่มา: Joshua Project, 2018

ชาวเขมรถิ่นไทยมีบรรพบุรุษเป็นกลุ่มชาติพันธุ์เขมร พูดภาษาเขมร มีวัฒนธรรมเขมร บรรพบุรุษของชาวเขมรถิ่นไทยหรือชาวเขมรในอดีตได้เคยอยู่อาศัยและปกครองดินแดนที่เป็นดินแดนสองฝากฝั่งของเทือกเขาพนมดงรัก ดินแดนรอบทะเลสาบเขมร ดินแดนที่ราบลุ่มแม่น้ำโขงจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย ภาคใต้ของประเทศลาวยาวลงไปจนถึงปลายแหลมอินโดจีนจนถึงดินแดนปากแม่น้ำโขงที่น้ำไหลลงสู่ทะเลจีนตอนใต้ซึ่งในปัจจุบันเป็นดินแดนภาคใต้ของประเทศเวียดนาม (นิคม มูลิกะคามะ, 2536, หน้า 50-61) ปัจจุบันชาวเขมรถิ่นไทยส่วนใหญ่อาศัยอยู่ในดินแดนส่วนล่างของภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรืออีสานใต้ของประเทศไทย ชาวเขมรถิ่นไทยเรียกตนเองว่า “ขแมร์” ตามจังหวัดที่อยู่ เช่น อยู่ที่จังหวัดสุรินทร์ เรียกว่า “ขแมร์สุรินทร์” อยู่ที่บุรีรัมย์ เรียกว่า “ขแมร์บุรีรัมย์” อยู่ที่ศรีสะเกษเรียกว่า “ขแมร์ศรีสะเกษ” และพวกที่อาศัยอยู่ในจังหวัดอื่นๆ ก็เรียกตามชื่อพื้นที่ที่อาศัยอยู่ ส่วนคำอื่นที่เรียกแบบภาพรวมของกลุ่มเขมรถิ่นไทยคือ “ขแมร์เลอ” หมายถึง “เขมรบน” “เขมรเหนือ” หรือ “เขมรสูง” เป็นการเรียกตามลักษณะพื้นที่ที่อาศัยอยู่ซึ่งเป็นที่ราบสูงตามแนวยกตัวของพื้นดินใกล้กับเทือกเขาพนมดงรัก ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของพื้นที่ที่ราบสูงโคราช และมีคำภาษาเขมรเรียกชาวเขมรในประเทศกัมพูชาว่า “ขแมร์” และชาวเขมรในประเทศเวียดนามภาคใต้ว่า “ขแมร์กรอม” แปลว่า “เขมรล่าง” หรือ “เขมรต่ำ”

เป็นการเรียกตามพื้นที่ที่พวกขแมร์อาศัยอยู่ซึ่งมีลักษณะพื้นที่เป็นพื้นที่ราบลุ่มทะเลสาบเขมรและพื้นที่ราบลุ่มตามแนวแม่น้ำโขงและปากแม่น้ำโขง (ประกอบ ผลงาม, 2538, หน้า 3-4)

คำเรียกกลุ่มชนเขมรในภาษาเขมรว่า “ขแมร์” หรือภาษาไทยเรียกว่า “เขมร” ประกอบ ผลงาม (2538, หน้า 6-7) ได้สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นคำที่เพี้ยนมาจากคำว่า “กุมาร” ที่แปลว่าทารกเพศชาย อันมีที่มาจากบันทึกของชาวจีนที่บันทึกว่าอาณาจักรต้นกำเนิดเผ่าพันธุ์ของกลุ่มชนชาวเขมร คืออาณาจักรฟูนัน หรือ ฟูนาน อาณาจักรนี้มีเจ้าผู้ครองเป็นสตรีมีนามว่า “นางหลิวเย” (Liu-yeh) ได้แต่งงานกับพรหมณ์ชาวอินเดียชื่อ “ฮวนเตียน” (Hun’ian) ผู้เดินมาจากแดนไกล แต่ตำนานคล้ายคลึงกันนี้ในภาษาเขมรระบุว่าฝ่ายชายเป็นพรหมณ์ชื่อว่า “โกณฑัญญะ” (Kaundinya) ฝ่ายหญิงเป็นผู้นำแห่งเกาะโคกทลกลชื่อว่า “โซมา” (Soma) ทั้งสองสมรสกันและมีทายาทคนแรกเป็นเพศชาย ผู้คนทั้งหลายจึงเรียกว่า “กุมาร” (Kumar) แปลว่าทารกเพศชาย และเรียกกันอย่างแพร่หลายจนกลายเป็นคำเรียกเผ่าพันธุ์ที่เกิดขึ้นใหม่ว่าเผ่าพันธุ์ “Kumar” หรือ “Komar” และกลายเป็น “Khmer” ข้อสันนิษฐานอื่น ๆ คือ คำเรียก “ขแมร์-เขมร” ที่อ้างว่าเพี้ยนมาจากคำว่ากุมาร ชาวกัมพูชาเรียกตัวเองตามเสียงภาษาเขมรกลางว่า “คแม” เขียนเป็นภาษาเขมรว่า “แฆมร” คนเขมรถิ่นไทยออกเสียงว่า “คแมร” แบบมีเสียงท้าย “ร” แต่ภาษาเขมรปัจจุบันเสียงท้าย “ร” หายไป และในภาษาไทยเรียก “คแมร” ตามการออกเสียงของไทย เป็น “เขมร” การเรียกแบบนี้สันนิษฐานว่าน่าจะได้รับอิทธิพลจากภาษาไทยถิ่นเหนือตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัย (ประกอบ ผลงาม, 2538, หน้า 6-7) ส่วนข้อสันนิษฐานอื่นพบว่าคำเรียก “เขมร” มาจากตำนานอาณาจักรเจนละ ที่กล่าวถึงบรรพบุรุษของชาวเจนละคือ “ฤษีกัมพู” (Kamba, Kambu) และ “นางอัปสรเมรา” หรือ “นางเขมรา” (Khemara) ด้วยชื่อของนางอัปสรเมรา หรือ นางเขมรานั้นอาจเป็นที่มาของคำว่า “ขแมร์” “เขมร” หรืออาจเป็นการประสมชื่อของฤษีกัมพูกับนางเมราจนกลายเป็น “ขแมร์” “เขมร” ตามเสียงคือ กัมพู+เมรา >กัมพู+แมร >กัม+แมร >ก+แมร >เกมร >เขมร เพื่อสื่อว่ากลุ่มชนนี้เป็นลูกหลานที่สืบสายมาจากฤษีกัมพูชและนางเขมรา (บุญเรือง คัชมาย์, 2546, หน้า 20)

ศานติ ภัคดีคำ (2549, หน้า 103) ยืนยันว่าชาวเขมรตั้งแต่สมัยก่อนเมืองพระนครเรียกตนเองว่า “เขมร” การตรวจสอบข้อมูลจากศิลาจารึกภาษาเขมรโบราณพบว่าหลักฐานเก่าแก่ที่สุดที่พบการใช้คำ “เขมร” พบในศิลาจารึกภาษาเขมรโบราณสมัยก่อนเมืองพระนคร ในศิลาจารึก Ka64 อายุราวพุทธศตวรรษที่ 12 ศิลาจารึกนี้ขุดพบที่บ้านเมลบ (เมลูป) ตำบลโรกา อำเภอบึงเรียง จังหวัดไพรเวง อยู่ทางทิศตะวันออกของกรุงพนมเปญ ประมาณ 50 กิโลเมตร มีข้อความจารึกไว้ในบรรทัดที่ 13 ว่า “...กญุม เกมร โฆ โต...เทร ลี...” แปลว่า “...ซาร์ปใช้ (ที่เป็น) ชาวเกมร (เขมร)...” ซึ่งคำว่า “กญุม เกมร” มีความหมายว่า “กญุม” คือ “ซาร์ปใช้ (ซาร์-ตัวข่า)” ส่วน “เกมร” คือ “ชาวเกมร (ชาวเขมร)” หลักฐานจากจารึกภาษาเขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร ศิลาจารึก Ka64 จึงยืนยันได้ว่าชาวเขมรเรียกตัวเองว่า “เกมร (Kmer)” ซึ่งมีความหมายว่า “เกมร” หรือ “เขมร” มาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 12 เมื่อภาษาไทยรับคำศัพท์ภาษาเขมรมาใช้ภาษาไทยจึงเขียนว่า “เขมร” ซึ่งตรงกับรูปเขียนในภาษาเขมรโบราณสมัยพระนคร แต่เนื่องจากภาษาไทยไม่มีเสียงพยัญชนะท้ายหรือเสียงตัวสะกด “ร (r)” ภาษาไทยจึงออกเสียงเป็นตัวสะกดแม่กน “น (n)” และในหนังสือไทยเก่าๆ พบว่าเขียนตามเสียงอ่านว่า “เขมน” คำเรียกชนชาตินี้ว่า “แฆมร” (khmer) จึงเป็นคำที่มีการเปลี่ยนแปลงทางเสียงและรูปเขียนมาจากคำภาษาเขมรโบราณ ส่วนคำภาษาไทยที่ออกเสียงว่า “เขมน” เขียนว่า “เขมร” เป็นคำที่คนไทยใช้มาแต่ดั้งเดิม และคนไทยน่าจะรับคำนี้เข้ามาใช้เป็นคำในภาษาไทยจากคำศัพท์ภาษาเขมรโบราณสมัยหลังเมืองพระนคร (ศานติ ภัคดีคำ, 2549, หน้า 105)

กลุ่มชนชาวเขมรถิ่นไทยส่วนใหญ่นับถือพระพุทธศาสนานิกายเถรวาท เป็นกลุ่มชนที่ค่อนข้างเคร่งครัดในการสืบสานประเพณี พิธีกรรมทางสังคม และวัฒนธรรมของกลุ่มชน เช่น ในช่วงเข้าพรรษามีประเพณีถือศีลทำบุญด้วยการนำอาหารไปถวายพระที่วัด 8 วัน หรือ 15 วัน ในช่วงออกพรรษามีประเพณีสารท ซึ่งเป็นประเพณีที่ปฏิบัติตามความเชื่อเรื่องผีบรรพบุรุษ มีพิธีไหว้ บรรพบุรุษ เรียกว่า “แซนโฆนตา” เป็นการทำบุญอุทิศกุศลถึง

ญาติผู้ล่วงลับในช่วงวันแรม 15 ค่ำเดือน 10 ถึงวันขึ้น 1 ค่ำ เดือน 10 นอกจากนี้มีพิธีที่สร้างขวัญและกำลังใจให้กับสมาชิกของกลุ่มชนเรียกว่าพิธีมังก์วลจงโต หรือพิธีสู่ขวัญ พิธีนี้แทรกอยู่ในงานมงคลต่างๆ เช่น งานมงคลสมรส งานทำขวัญนาคน โคนจุก ยกเสาเอก ขึ้นบ้านใหม่ ฯลฯ (บัญญัติ สาถิ, 2545, หน้า 145-150) ในเวลาที่เจ็บป่วยจะมีการรักษาแบบพื้นบ้านด้วยการจัดพิธีอมมัต เป็นการเชิญวิญญาณมาเข้าสู่ร่างทรงเพื่อรักษาอาการเจ็บป่วย และการแต่งกายเพื่อเข้าร่วมเป็นส่วนหนึ่งของประเพณี พิธีกรรมทางสังคม ร่วมกิจกรรม และร่วมงานต่าง ๆ ทางสังคมนั้นเป็นสิ่งที่ชาวเขมรถิ่นไทยให้ความสำคัญกับการแต่งกายแบบพื้นเมืองด้วยผ้าทอของกลุ่มชน

ผ้าทอพื้นเมืองของกลุ่มเขมรถิ่นไทยเป็นอัตลักษณ์ที่โดดเด่นทางวัฒนธรรมของกลุ่มเขมรถิ่นไทย เป็นภูมิปัญญาของกลุ่มชนที่ได้รับการสืบทอดกันมานานจากรุ่นสู่รุ่น จากอดีตสู่ปัจจุบัน และมีการฟื้นฟูการผลิตผ้าทออันเป็นงานฝีมือของกลุ่มชนที่มีมาแต่โบราณให้เป็นที่รู้จัก ใช้งานได้จริงกับคนในยุคปัจจุบัน ผ้าที่เป็นอัตลักษณ์ของกลุ่มได้รับการรื้อฟื้นทอขึ้นมาใหม่ เป็นการผลิตซ้ำ เพื่อฟื้นฟู อนุรักษ์ และสืบทอดวัฒนธรรมทางวัตถุของกลุ่มชนให้สามารถดำรงอยู่ได้อย่างต่อเนื่องจากอดีตในสังคมปัจจุบัน การทอผ้าไหมมัดหมี่ของกลุ่มเขมรถิ่นไทยมีระบบมีขั้นตอน และกรรมวิธีที่ซับซ้อนตามความมุ่งหมายในการผลิตผ้าชนิดต่าง ๆ ผ้าทอพื้นเมืองของกลุ่มเขมรถิ่นไทยมีมากมายหลายชนิด เช่น ผ้าซุนตลิก ผ้าสมอ ผ้าอ่อนลูลูซิม ผ้าสาคุ ผ้ากะเนิว ผ้าระเบ็ก ผ้าอ้อมปรม ผ้าโฮล ผ้าปะโปร์ ผ้าปุม และผ้ามัดหมี่ลวดลายต่าง ๆ การศึกษาผ้าทอพื้นเมืองของกลุ่มเขมรถิ่นไทยในด้านรูปแบบการทอ ลักษณะลวดลายสามารถสืบสาวถึงที่มา ความหมายของผ้าชนิดต่าง ๆ การที่กลุ่มเขมรถิ่นไทยให้ความสำคัญกับการผลิตผ้านานาชนิด และผลิตลวดลายต่าง ๆ ที่งดงามออกมาได้อย่างมากมาย นอกจากความสวยงามของผ้าแล้ว ชนิดของผ้าและลายผ้าว่าจะเกี่ยวข้องกับการสื่อถึง หรือแสดงถึงระบบความคิด อัตลักษณ์ และสัญลักษณ์บางประการของกลุ่มเขมรถิ่นไทย การมีผ้าหลายชนิดและมีลวดลายหลากหลายแสดงให้เห็นถึงความเป็นมาอันยาวนานของวัฒนธรรมการทอผ้า การใช้ผ้า และการดำรงอยู่ของกลุ่มเขมรถิ่นไทยที่มีมายาวนานจนกลายเป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของกลุ่มชนและชาติไทย ผ้าทอพื้นเมืองนานาชนิด และความหลากหลายของลวดลายคือการสื่อถึงระบบความคิดที่มนุษย์แสดงออกในพื้นที่สาธารณะที่เชื่อมโยงกับความคิดทางสังคมในเรื่องสุนทรียะ การสื่อความหมายและการแต่งกายของบุคคลในสังคม (ชนิดา ตั้งถาวรสิริกุล, 2541, หน้า 2-5)

วัตถุประสงค์

เพื่อศึกษาอัตลักษณ์และสัญลักษณ์ของผ้าทอพื้นเมืองกลุ่มเขมรถิ่นไทย

วิธีดำเนินการวิจัย

งานวิจัยนี้ปฏิบัติการเก็บข้อมูลภาคสนามโดยใช้วิธีสัมภาษณ์ สังเกต และมีส่วนร่วมในการทอผ้า สถานที่ทำการเก็บข้อมูลคือพื้นที่ที่มีการทอผ้าของกลุ่มชนชาวเขมรถิ่นไทยในเขตจังหวัดสุรินทร์ บุรีรัมย์ และศรีสะเกษ งานวิจัยได้กำหนดแผนการดำเนินงานสัมภาษณ์ช่างทอผ้าในพื้นที่ศึกษา ผู้เกี่ยวข้องกับการทอผ้า ผู้มีประสบการณ์ผู้มีความรู้เรื่องผ้ากลุ่มเขมรถิ่นไทย ประชาชนท้องถิ่น นักวิชาการ ฯลฯ การวิเคราะห์ข้อมูลใช้การวิเคราะห์เนื้อหา โดยการนำข้อมูลที่ได้รับการสัมภาษณ์ สังเกต และมีส่วนร่วมมาจัดหมวดหมู่ตามเนื้อหาและวัตถุประสงค์ของการวิจัย ในกรณีที่ได้รับข้อมูลไม่ครบถ้วนจากการเก็บข้อมูลในครั้งแรกจะมีการตรวจสอบข้อมูลและสัมภาษณ์ซ้ำในประเด็นที่ต้องการ ในส่วนของวิธีดำเนินการวิจัย กำหนดเป็น 4 ขั้นตอนคือ 1) ขั้นรวบรวมข้อมูลด้วยการสำรวจเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการทอผ้าพื้นเมือง ผ้าทอของกลุ่มชาวไทยเชื้อสายเขมรในเขตอีสานใต้ และสื่อความรู้ต่าง ๆ 2) ขั้นปฏิบัติการเก็บข้อมูลภาคสนามโดยการสังเกตแบบมีส่วนร่วม สัมภาษณ์ช่างทอผ้า ผู้ใช้ผ้า ประชาชนท้องถิ่น รวมทั้งผู้ที่เกี่ยวข้องและสนับสนุนงานทอผ้า ในพื้นที่ศึกษาคือจังหวัดสุรินทร์ บุรีรัมย์ และศรีสะเกษ เช่น พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติจังหวัดสุรินทร์ หมู่บ้านทอผ้าไหมยกทองจันทร์โสมา หมู่บ้านทอผ้าไหม

บ้านจันรม บ้านสวย บ้านหนองครก บ้านตาแก้ว จังหวัดสุรินทร์ ศึกษาผ้าเขมรที่ใช้ห่อคัมภีร์โบราณ ณ วัดสระกำแพงใหญ่ จังหวัดศรีสะเกษ หมู่บ้านทอผ้าไหมบ้านปราสาทเยอ บ้านทุ่งไชย จังหวัดศรีสะเกษ หมู่บ้านทอผ้าไหมบ้านหนองตะขบ บ้านสุขสมบูรณ์ จังหวัดบุรีรัมย์ ฯลฯ 3) ชั้นวิเคราะห์ข้อมูล เป็นการรวบรวมข้อมูลที่ได้จากภาคสนาม นำข้อมูลไปวิเคราะห์ จัดหมวดหมู่ข้อมูล สร้างแฟ้มจัดเก็บข้อมูล วิเคราะห์ตามแนวคิดและทฤษฎีที่กำหนดไว้ เน้นวิเคราะห์ข้อมูลเกี่ยวกับผ้าของชาวเขมรถิ่นไทยเพื่อทำความเข้าใจกับระบบความคิดที่แฝงอยู่กับผ้าของกลุ่มชน และการสร้างสรรค์ลวดลายผ้า การสื่อความหมายจากลวดลายบนผืนผ้า การวิเคราะห์ข้อมูลใช้การวิเคราะห์เนื้อหา และวิเคราะห์ตามแนวคิด-ทฤษฎีเกี่ยวกับสัญลักษณ์และอัตลักษณ์ของศาสตราจารย์ ดร.ซจิสวอว์ มาค โดยการนำข้อมูลที่ได้รับจากการสัมภาษณ์ สังเกต มีส่วนร่วมมาวิเคราะห์และจัดกลุ่มหัวข้อตามเนื้อหาและวัตถุประสงค์ของการวิจัย ในกรณีที่ได้รับข้อมูลไม่ครบถ้วนจากการเก็บข้อมูลในครั้งแรกจะมีการตรวจสอบข้อมูลและสัมภาษณ์ซ้ำในประเด็นที่ต้องการ 4) ชั้นสรุปผลและนำเสนอผลการวิจัยแบบพรรณานาวิเคราะห์

ทฤษฎีและแนวคิดของโครงการวิจัย

การวิเคราะห์เรื่องอัตลักษณ์และสัญลักษณ์ของผ้าและลายผ้าไหมพื้นเมืองของกลุ่มเขมรถิ่นไทยในบทความวิจัยนี้ได้ประยุกต์ทฤษฎีและแนวคิดเกี่ยวกับสัญลักษณ์และอัตลักษณ์ (Symbols and Identity) ของซจิสวอว์ มาค (Zdzisław Mach) นักสังคมวิทยาชาวโปแลนด์ ศาสตราจารย์ ดร. ด้านสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา ณ มหาวิทยาลัยยาเกิลอนสเกียโก (Uniwersytetu Jagiellonkiego) (ภาษาโปแลนด์) หรือมหาวิทยาลัยยาเกิลเนียน (Jagiellonian University) (ภาษาอังกฤษ) ศาสตราจารย์ ดร.ซจิสวอว์ มาค มีชื่อเสียงด้านการศึกษาด้านอัตลักษณ์ (identity) ชาตินิยม (nationalism) กลุ่มชาติพันธุ์ย่อย (minorities) และความเป็นชาติพันธุ์ (ethnicity) พัฒนาการของพลเมืองยุโรป (the development of European citizenship) การย้ายถิ่นฐาน (migration) การสร้างอัตลักษณ์ (the reconstruction of identity) การกำเนิดชาติ ชาติพันธุ์และการประกอบสร้างอัตลักษณ์ (the ethnic origin of a nation and construction of identities)

การศึกษาเกี่ยวกับผ้าไหมทอมือของกลุ่มเขมรถิ่นไทยได้เน้นประเด็นการศึกษาเกี่ยวกับสัญลักษณ์และอัตลักษณ์ตามแนวคิด-ทฤษฎีของศาสตราจารย์ ดร.ซจิสวอว์ มาค ในประเด็นของการนำเสนออัตลักษณ์ความเป็นกลุ่มชาติพันธุ์เขมรว่ามี การแสดงออกเพื่อสื่อให้เห็นถึงตัวตนของกลุ่มอย่างไร ใช้สัญลักษณ์ใดในการสื่อความหมายแนวคิดของศาสตราจารย์ ดร.ซจิสวอว์ มาค มองว่าการที่จะรู้ว่าใครเป็นใคร พวกเขาคิดอย่างไร ให้อธิบายพวกเขาทำอะไร (who they are-through what they do) (Mach, 1993, pp. 22-23) อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของกลุ่มเขมรถิ่นไทยเป็นอย่างไร กลุ่มวัฒนธรรมเขมรถิ่นไทยใช้สัญลักษณ์ใดในการสื่อความหมายของกลุ่ม สัญลักษณ์ที่สมาชิกของกลุ่มได้สร้างขึ้นมาคือการสื่อถึงความคิดและความรู้สึกอย่างไร โดยที่ความคิดและความรู้สึกนั้นคือสิ่งที่อยู่ภายในใจคน เป็นนามธรรมที่ไม่อาจมองเห็นได้ด้วยตาเปล่า ไม่อาจสัมผัสได้ด้วยประสาทสัมผัส การแสดงออกด้วยการปฏิบัติ สร้างกิจกรรม การใช้สัญลักษณ์ การสร้างสิ่งที่เป็นวัตถุ สิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นคือการนำเสนอความคิดและความรู้สึกที่อยู่ภายในแสดงออกมาให้ปรากฏชัดอย่างเป็นรูปธรรมในลักษณะของการมีรูปร่าง รูปทรง เป็นวัตถุวิสัย เป็นกิจกรรมการแสดงออกทางสังคม มันคือสัญลักษณ์ที่ถูกวาดขึ้นมา ถูกสร้างขึ้นมา ถูกทำให้เป็นรูปร่างขึ้นมา ทำให้แลเห็นและจับต้องได้ เป็นการเปลี่ยนรูปแบบจากนามธรรมให้เป็นรูปธรรม แนวคิดเกี่ยวกับสัญลักษณ์ชี้ให้เห็นว่ามนุษย์ดำรงชีวิตอยู่ในโลกแห่งสัญลักษณ์ เป็นสิ่งที่มนุษย์สมมุติขึ้นเพื่อให้เป็นที่เข้าใจ ยอมรับร่วมกัน การที่มนุษย์เห็นสัญลักษณ์ ตราสัญลักษณ์ เครื่องหมาย การแสดงออก การปฏิบัติใดแล้วเข้าใจว่ามีความหมายอย่างนั้นคือการสื่อความหมายด้วยสัญลักษณ์ ความคิด ความเข้าใจ การตระหนักรู้ของมนุษย์ล้วนสื่อผ่านสิ่งที่มีมนุษย์สมมุติขึ้นในรูปแบบต่างๆ เช่น ตัวอักษร ภาษา รูปภาพ รูปเคารพ ตราสัญลักษณ์ รูปแบบสถาปัตยกรรม วัตถุ รูปแบบศิลปะ ท่าทาง การแสดงออก ฯลฯ ล้วนมีสัญลักษณ์ที่สื่อถึงอัตลักษณ์ของความเป็นกลุ่มชาติพันธุ์

ผลการวิจัย

ผลการศึกษาอัตลักษณ์และสัญลักษณ์ของผ้าทอพื้นเมืองกลุ่มเขมรถิ่นไทยสามารถจำแนกเป็น 3 หัวข้อ ได้แก่ 1) อัตลักษณ์ของผ้าแบบดั้งเดิม 2) อัตลักษณ์ของผ้าแบบประยุกต์ และ 3) สัญลักษณ์และการสื่อความหมาย จากลวดลายผ้า ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1) อัตลักษณ์ของผ้าแบบดั้งเดิม

ผ้าไหมแบบดั้งเดิมของกลุ่มเขมรถิ่นไทยที่มีอัตลักษณ์ทางลวดลายและรูปแบบการทอ ผ้าแบบดั้งเดิม หมายถึง ผ้าพื้นเมืองที่ต้องทอลายตามแบบดั้งเดิมเท่านั้น และต้องเป็นผ้าทอพื้นเมืองที่มีรูปแบบกรรมวิธีการทอที่สืบสานขนบเดิมของบรรพบุรุษไว้อย่างเคร่งครัด มีจำนวน 9 ชนิด ได้แก่ 1) ผ้าโฮล 2) ผ่ากะนิ่ว (ผ้าหางกระรอก) 3) ผ่าอ้อมปรม 4) ผ่าอ่อนลู่ซิม 5) ผ่าละเบิก 6) ผ่าสมอ 7) ผ่าโฉนดลอก (ผ้าทอยกดอก) 8) ผ่าสาकु 9) ผ่าปะโบร์ ซึ่งผ้าแต่ละชนิดมีลักษณะเฉพาะที่สามารถศึกษาได้จาก ชื่อ กรรมวิธีการมัด การย้อม การทอ และ ลวดลาย

ผ้าโฮล เป็นภาษาเขมรหมายถึงน้ำไหล ผ้ามีลักษณะเป็นคลื่นเหมือนน้ำไหล ลายเป็นริ้วคล้ายลายใบไม้ที่เป็นริ้วต่อกันคันด้วยลายทางยาวเหมือนลำไผ่ ในอดีตราชสำนักที่กรุงเทพฯ ส่งทอผ้าโฮลจากท้องถิ่นตามแบบที่ราชสำนักกำหนด ผ้าโฮลที่ทอตามแบบราชสำนักมีลักษณะเป็นลายริ้ว เมื่อชาวท้องถิ่นทอผ้าแบบผ้าโฮลใช้เองต้องดัดแปลงผ้าโฮลให้แตกต่างจากผ้าที่ทอให้ภราชสำนัก โดยช่างทอได้ปรับลายริ้ว เลื่อนลายให้เฉียงออกมาเหมือนใบไม้เพื่อให้ต่างจากลายราชสำนัก (วีรธรรม ตระกูลเงินไทย, สัมภาษณ์, 7 ธันวาคม 2559) **ผ่ากะนิ่ว** เป็นชื่อท้องถิ่นของกลุ่มเขมรถิ่นไทย คนไทยในถิ่นอื่นจะรู้จักผ้าชนิดนี้ว่า "ผ้าหางกระรอก" (กรมหม่อมไหม, 2559, หน้า 74) คำว่ากะนิ่วในภาษาเขมรถิ่นแปลว่าพันกัน เป็นการบอกถึงกรรมวิธีการใช้เส้นไหมเส้นพุ่งต่างสีกันมาควบกันเพื่อทอเป็นผ้า เมื่อทอออกมาเป็นผืนผ้าจะทำให้เกิดการเสียดสี ผ่ากะนิ่วที่ทอสีล้วนนิยมใช้นุ่งเป็นโจงกระเบน เช่น "ผ้าม่วง" คือผ่ากะนิ่วในอีกลักษณะหนึ่ง **ผ่าอ้อมปรม** มีความโดดเด่นในรูปแบบการมัดหมี่และการทอ เป็นการมัดหมี่สองทางทั้งเส้นยืนและเส้นพุ่ง รูปแบบการมัดหมี่สองทางเป็นวิธีการมัดหมี่ที่พบเพียง 4 ประเทศเท่านั้น คือ ประเทศจีน อินเดีย อินโดนีเซีย และญี่ปุ่น ผ่าอ้อมปรมของกลุ่มเขมรถิ่นไทยมีอัตลักษณ์ที่ทำให้เส้นพุ่งและเส้นยืนมีสีตัดกันเป็นเครื่องหมายบวก (+) เป็นลายคล้ายจุดปะไปทั่วทั้งผืนผ้า **ผ่าอ่อนลู่ซิม** หรือผ้าลายอันลูน เป็นผ้าลายทางยาวใช้ไหมสลักสีกันเป็นเส้นพุ่งและเส้นยืน ทอให้เกิดเป็นลายทางยาว หรือลายริ้ว ชื่อของผ้าว่า ผ่าอ่อนลู่ซิม เป็นภาษาเขมรถิ่น มีคำว่า "ซิม" หมายถึง "สยาม" สันนิษฐานได้ว่าอาจเกี่ยวพันกับรูปแบบเดิมที่เป็นผ้าราชสำนักที่สั่งทอจากท้องถิ่น แต่ต่อมาชาวท้องถิ่นดัดแปลงการทอลายให้ต่างไปจากแบบลายของราชสำนัก เพื่อให้คนท้องถิ่นสามารถใช้ผ้านั้นได้ ร่องรอยการดัดแปลงลายจึงคงเหลือในคำเรียกชื่อของผ้า (วีรธรรม ตระกูลเงินไทย, สัมภาษณ์, 7 ธันวาคม 2559) ในกัมพูชามีผ้าชื่อว่า ซัมปวตออันลูน (Sampot anlunh) และ ซัมปวตโฮลอันลูน (Sampot hol anlunh) เป็นผ้านุ่งสตรีลายทาง หรือลายทางสลับกับลายคันให้เป็นช่องคล้ายตารางหมากรุก (Green, 2003, p.164)

ผ่าละเบิก เป็นผ้าทอลายตารางหมากรุก ใช้สีตัดกัน หากพื้นแดงดอกต้องขาว ละเบิก แปลว่าอ้า หรือเปิดออก เป็นการบอกรูปแบบการทอที่เกิดจากการใช้ตะกอจำนวน 4-12 ตะกอตั้งไหมเส้นยืนให้เปิดอ้าออกขึ้นลงสลับกันเพื่อสอดไหมเส้นพุ่งเข้าไปให้ผ้าเกิดลายนูนกระจายทั่วทั้งผืนผ้า **ผ่าสมอ** เป็นผ้าลายตารางเล็ก ๆ สีสอกข้างคล้ำๆ ใช้วิธีทอสลักสีเส้นยืนกับเส้นพุ่ง สีที่นิยมนำมาสลักได้แก่ สีดำ สีเขียวขี้ม้า สีเหลืองแก่ สีแดงเข้ม สีที่เป็นโทนเด่นของผ้าคือสีเขียวเข้มที่ได้มาจากการย้อมด้วยสีธรรมชาติจากเปลือกและผลของต้นสมออภิเภกจึงเรียกผ้าชนิดนี้ว่าผ่าสมอ **ผ้าโฉนดลอก** (ผ้าทอยกดอก) เป็นผ้าที่ทอยกดอกในตัว นิยมสีล้วน ใช้ตะกอหลายตะกอยกเพื่อให้เกิดลายดอกยกนูนบนผืนผ้า ลายดอกที่นิยมคือลายดอกจัน ดอกแก้ว เรียกชื่ออื่นว่าผ้าแก็บ หรือผ้าเกื้อะ ทอแล้วนำไปใช้เลย หรือทอแล้วนำไปย้อมสีล้วนอีกที มีหลายสี เช่น สีครีม สีดำ สีม่วง สีน้ำเงิน ผู้สูงวัยนิยมนำไปทำเป็น

ผ้าเป็ยงหรือหม่มเป็นสะไบเฉียงบ่า **ผ้าสาकु** หรือสะคุ เป็นผ้าที่มีลักษณะลายตัดกันเป็นคู่ เกิดจากการทอสลัปลีกัน ทั้งเส้นพุ่งและเส้นยืนให้เกิดลายเส้นคู่ตัดกัน และเกิดเป็นลายตาราง ลายเส้นคู่จึงกลายเป็นที่มาของชื่อสาकु หรือ สะคุ ผ้าสาकुลายตารางเล็กเรียกว่า สาकुตุง ผ้าสาकुลายใหญ่เรียก สาคุธม **ผ้าปะโบร์** เป็นผ้าทอพิเศษเพื่อมาต่อชายผ้าซิ่น ปะโบร์แปลว่า ริม หรือ ขอบ ผ้าชนิดนี้มีความกว้างประมาณหนึ่งคืบ นิยมทอให้เนื้อหนาเพราะต้องไว้ต่อชายผ้าซิ่นให้ตัวผ้าซิ่นทนทานไม่หลุดลุ่ยง่าย

ผ้าโฮล

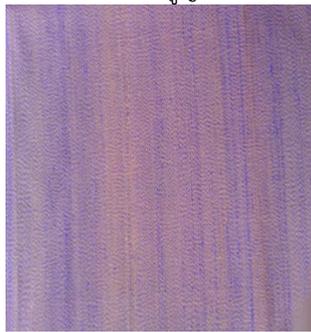
ผ้าอ่อนลูญซิม

ผ้าฝ้ายอ้อมปรม

ผ้าละเบิก

ผ้ากะนิว

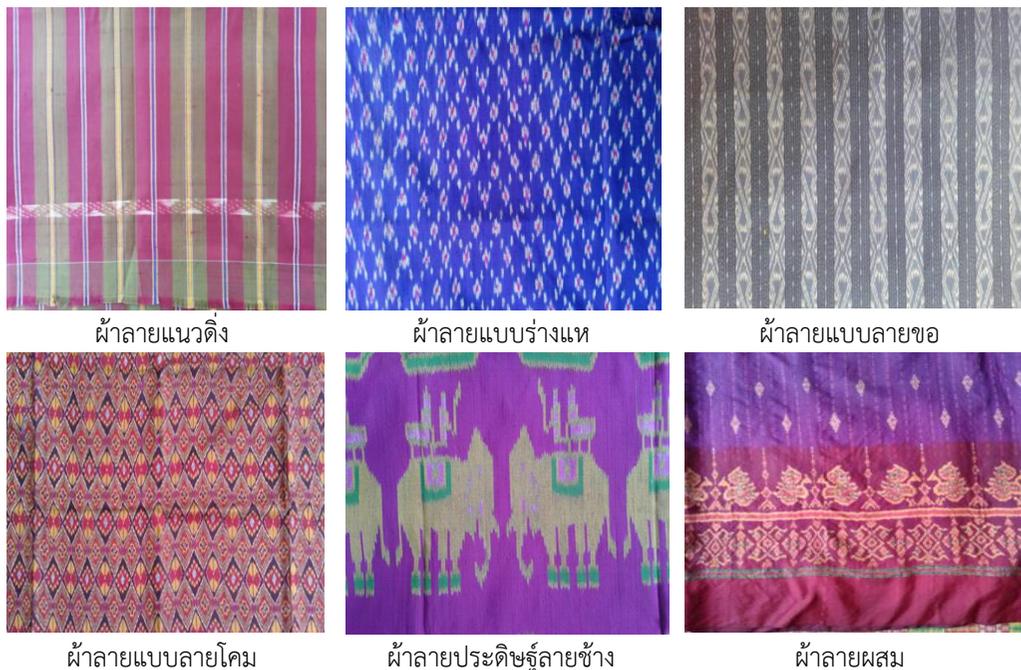
ผ้าสมอ

ภาพ 2 ภาพตัวอย่างผ้าอัตลักษณ์หรือผ้าแบบดั้งเดิมของกลุ่มเขมรถิ่นไทย ผ้าโฮล ผ้าอ่อนลูญซิม ผ้าฝ้ายอ้อมปรม ผ้าละเบิก ผ้ากะนิว และผ้าสมอ

2) อัตลักษณ์ของผ้าแบบประยุกต์

ผ้าไหมมัดหมี่แบบประยุกต์ของกลุ่มเขมรถิ่นไทยมีหลากหลายแบบ อัตลักษณ์ของผ้าคือมีโครงสร้างลาย โครงสร้างลายหลักได้แก่ ลายทาง ลายตาราง ลายร่างแห ลายขอ ลายโคม ลายประดิษฐ์ ลายผสม โครงสร้างลายทางคือลายตามแนวตั้ง แนวราบ ลายตาราง เช่น ลายผ้าขาวม้าและผ้าโสร่งของผู้ชายมีทั้งลายทาง และลายตาราง โครงสร้างลายแบบร่างแห หมายถึงลายที่มีโครงสร้างแบบร่างแหที่เป็นอุปกรณ์ในการจับปลา ลายที่อยู่ในกลุ่มนี้จะมีเส้นลายในแนวเฉียงทั้งด้านซ้ายและด้านขวาไขว้ตัดกันตลอดทั่วทั้งผืนผ้า โครงสร้างลายแบบลายขอ เป็นลายที่มีลักษณะคล้ายตะขอ มีลักษณะงอในส่วนปลาย หรือม้วนในส่วนปลาย คล้ายตะขอสร้อย หรือมีรูปร่างคล้ายอักษร S ในภาษาอังกฤษ โครงสร้างลายแบบลายโคมหมายถึงกลุ่มลายที่มีลักษณะโครงสร้างลายอยู่ในกรอบของรูปทรงสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัด โครงสร้างลายแบบลายประดิษฐ์ คือลายที่หลากหลายไม่จำกัดรูปแบบ ตามความชอบจินตนาการ และฝีมือของช่างทอผ้า อาจเป็นลายดอกไม้ ลายสัตว์ ลายต้นไม้ ลายคน ลายเทียน ลายรูปทรงต่างๆ

และโครงสร้างลายแบบลายผสมคือการผสมลวดลายทั้งหมดตามที่กล่าวมาแล้ว ตามจินตนาการ ความชอบ ความนิยม หรือสุดแล้วแต่ฝีมือของช่างทอผ้าที่จะคิดค้นประดิษฐ์และจัดวางลวดลาย

ภาพ 3 ภาพตัวอย่างลายผ้าตามโครงสร้างลาย ผ้าลายแบบลายทาง ลายร่างแห ลายขอ ลายโคม ลายประดิษฐ์ และลายผสม

3) สัญลักษณ์และการสื่อความหมายจากลวดลายผ้า

ลวดลายที่ปรากฏบนผืนผ้าล้วนเป็นสัญลักษณ์ที่ช่างทอผ้ากำหนดขึ้นเพื่อสื่อถึงความคิด ความเชื่อ ความรู้สึก มุมมอง โลกทัศน์ และความเข้าใจของคนท้องถิ่น ลวดลายที่ประดิษฐ์ มัดลาย และทอผ้าให้เกิดลวดลายที่สวยงาม นอกจากจะเป็นที่นิยม ลวดลายยังแฝงไว้ด้วยความเชื่อบางประการ ผลการสัมภาษณ์ช่างทอผ้าพบว่า ลวดลายดอกดาวเรืองเชื่อว่าสื่อถึงความเจริญรุ่งเรืองเรื่องตามชื่อของดอกไม้ ลวดลายดอกมะเขือ ลายดอกโกสน ลายดอกไม้ ลายผลไม้ต่าง ๆ เชื่อว่าสื่อถึงความอุดมสมบูรณ์ของท้องถิ่นที่เต็มไปด้วยพืชพรรณธรรมชาติซึ่งเป็นแหล่งอาหาร แหล่งให้ร่มเงา แสดงถึงความอุดมสมบูรณ์ เช่น ลายต้นไผ่ ลายต้นสน ลวดลายเกี่ยวกับบถนุกร้าแพน นอกจากสื่อถึงความงามแล้วยังสื่อถึงความสุข เพราะบถนุกร้าแพนในเวลาที่มีความสุข เป็นการกระตุ้นความสนใจดึงดูดเพศตรงข้าม ผู้ที่สวมใส่ผ้าไหมลายบถนุกร้าแพนเป็นการแสดงให้เห็นถึงความงามของตนอันมีเสน่ห์แก่เพศตรงข้ามเฉกเช่นบถนุกร้าแพน การตีความของชาวบ้านบางกลุ่มระบุว่าลายบถนุกร้าแพนเป็นสัญลักษณ์ที่สื่อถึงพระอาทิตย์ กระจายสื่อถึงพระจันทร์ ลายผีเสื้อเป็นสัตว์ปีกที่สวยงาม ผีเสื้อโบยบินไปมาได้อย่างอิสระเสรี ผีเสื้อจึงเป็นสัญลักษณ์ที่สื่อถึงความงามและอิสรภาพ เมื่อมีความงามและอิสรภาพแล้วย่อมมีความสุขตามมา (ตี บุญปัญญา, 2559, สัมภาษณ์) ผ้าลายไถนั้นตามสุภาษิตไทย “ไถงามเพราะชน คนงามเพราะแต่ง” ย่อมสะท้อนให้เห็นว่าไถเป็นสัตว์ที่มีปีกสวยงาม คนก็ชอบแต่งตัว รักสวยรักงาม ลายไถจึงปรากฏบนลายผ้าให้พบเห็นอยู่เสมอ ลายช้างเกี่ยวข้องกับความยิ่งใหญ่ อำนาจ บารมี ยศถาบรรดาศักดิ์ ความเจริญ ในท้องถิ่นสุรินทร์ช้างเป็นสัตว์

สัญลักษณ์ของจังหวัด ลายผ้าแสดงถึงความเคลื่อนไหว กระฉับกระเฉง เจริญ ก้าวหน้า ไปได้ไกล ส่วนลายงูเหลือม แสดงถึงอำนาจ เป็นที่น่าเกรงขาม ลายนาครคือถึงผู้พิทักษ์ผู้คุ้มครอง ผู้อำนวยการ การให้น้ำ และให้ฝน สอดคล้องกับผลการศึกษาของกรีน (Green, 2008, pp.127-128) ที่พบว่าลายผ้าไหมมัดหมี่ของกลุ่มชาติพันธุ์เขมรลายนาค นั้นเกี่ยวข้องกับการคุ้มครองปกป้องรักษา เช่น นาคปกป้องวัด ปกป้องพระพุทธศาสนา ลายนาครเกี่ยวกับน้ำ ความชุ่มชื้น ความเจริญรุ่งเรือง ความอุดมสมบูรณ์ เพราะมีน้ำสำหรับการเกษตรกรรม อุบิโศกและบริโศก

อภิปรายผล

เรื่องราวของผ้าเป็นเรื่องราวของการถ่ายทอดวัฒนธรรม การแสดงอัตลักษณ์ และการสื่อความหมายโดยใช้ผ้าเป็นสัญลักษณ์ ข้อมูลจากเอกสารโบราณจากบันทึกของนักเดินทางจีนจูกตาวาน (Zhou Daguan) เป็นหลักฐานยืนยันได้ว่ากลุ่มชนชาติที่อาศัยอยู่บริเวณพื้นที่ชายขอบของประเทศไทยและประเทศกัมพูชายุคปัจจุบันมีฝีมือในการทอผ้ามาแต่อดีต จูกตาวานได้เดินทางมาเยือนอาณาจักรเขมรโบราณในช่วง ค.ศ. 1296-1297 จูกตาวานได้บันทึกไว้ว่าชาวสยามที่อาศัยอยู่บริเวณชายขอบและในเขตเมืองพระนครได้ทอผ้าไหมให้ชาวเขมรโบราณใช้ แสดงว่าในยุคนั้นชาวสยามโบราณทอผ้าให้ชาวเขมรโบราณใช้ ต่อมาในยุคกรุงศรีอยุธยาถึงกรุงรัตนโกสินทร์ สมัยรัชกาลที่ 5 มีหลักฐานระบุว่าราชสำนักสยามได้รับวัฒนธรรมเรื่องผ้าชั้นสูงมาจากกลุ่มเขมรเนื่องจากกลุ่มชนชาวเขมรได้ทอผ้าให้กับราชสำนักสยาม และราชสำนักสยามสั่งทอจากหัวเมืองเขมร หรือกัมพูชา และสั่งทอจากหัวเมืองที่ชาวเขมรถิ่นไทยในปัจจุบันอาศัยอยู่ ผ้าชั้นดีหรือผ้าชั้นสูงจึงมาจากหัวเมืองต่างๆ ที่มีหน้าที่ทอผ้าและส่งผ้าถวายราชสำนักสยาม กษัตริย์สยามจะพระราชทานผ้าให้ขุนนางตามตำแหน่งยศศักดิ์ที่ต้องได้รับผ้าเบี่ยงหวัดรายปี ผ้าตระกูลเขมร เช่น ผ้าสมปักปุมนั้น เป็นผ้าที่ทอส่งมาจากกัมพูชา ในยุคนั้นประชาชนเขมรใช้ผ้าปุมนุ่มห่มทั่วไปเป็นผ้าพื้น ๆ แต่ในเมืองสยามกลับกลายเป็นผ้าที่ต้องนุ่งตามตำแหน่งยศศักดิ์ ดังนั้นเส้นทางวัฒนธรรมการทอ การผลิต การใช้ผ้าไหมตระกูลเขมรจึงย้อนกันไปมาระหว่างราชสำนักสยาม กัมพูชา และกลุ่มชาวเขมรถิ่นไทย แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกันของสามกลุ่มวัฒนธรรม (สยาม กัมพูชา เขมรถิ่นไทย) การที่ราชสำนักสยามสั่งทอผ้าจากกลุ่มเขมรถิ่นไทย แสดงว่าราชสำนักพอใจในฝีมือการทอผ้าของชาวเขมรถิ่นไทย และอาจนับได้ว่ากลุ่มทอผ้าชาวเขมรถิ่นไทยเป็นช่างทอผ้าให้หลวงแต่อยู่อาศัยในหัวเมือง (ต่างจังหวัด) ในส่วนของช่างทอผ้าท้องถิ่นของกลุ่มเขมรถิ่นไทยนั้นได้ทอผ้ารับใช้ราชสำนักอยู่หลายครา แต่การทอผ้าแบบราชสำนักเพื่อใช้คนท้องถิ่นซึ่งเป็นราษฎรธรรมดาสามัญใช้นั้นย่อมผิดธรรมเนียม ทางออกของการทอผ้าแบบราชสำนักเพื่อใช้ในท้องถิ่นต้องดัดแปลงให้ผ้านั้นแตกต่างจากผ้าที่ทอให้ราชสำนัก ผ้าท้องถิ่นบางชนิดที่ถูกดัดแปลงจากผ้าราชสำนักได้กลายเป็นผ้าดั้งเดิมในวัฒนธรรมท้องถิ่นของกลุ่มเขมรถิ่นไทย ดังเช่น ผ้าโฮล และผ้าอ่อนลูญซิม ฯลฯ ดังนั้นประวัติศาสตร์การใช้ผ้าของกลุ่มชนชาวสยาม ชาวเขมรกัมพูชา และชาวเขมรถิ่นไทยได้แสดงให้เห็นถึงการถ่ายทอดวัฒนธรรมด้านการทอผ้าและการใช้ผ้าที่ต่างมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันมาอย่างยาวนาน

ในปัจจุบันการนุ่งห่มด้วยผ้าโบราณหรือการแต่งกายเลียนแบบโบราณมีความหมายอย่างมากในเรื่องของสัญลักษณ์และอัตลักษณ์ที่เป็นการแสดงออกถึงความเป็นไทย ความเป็นชาติ ผ้ากลายเป็นสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชาติ เป็นอัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ ผ้ายังคงมีคุณค่าต่อคนในสังคมไทยอยู่เสมอแม้ว่ายุคสมัยจะเปลี่ยนแปลงไป ในอดีตคุณค่าของผ้าคือสัญลักษณ์ที่ถูกกำหนดให้คนนุ่งตามฐานันดรศักดิ์ แต่ในปัจจุบันความสำคัญแบบเดิมได้พ้นสมัยไปแล้ว การสวมใส่ผ้าโบราณของคนยุคปัจจุบันมีความหมายเชิงสัญลักษณ์ที่สื่อถึงความดี มีระดับ มีรสนิยม สื่อถึงความเหนือกว่าผู้อื่น เหนือกว่าคนธรรมดาสามัญทั่วไป ในพื้นที่บ้านท่าสว่าง จังหวัดสุรินทร์มีการรื้อฟื้นการทอผ้าชั้นสูงตามแบบโบราณโดยกลุ่มทอผ้าจันทร์โสมมาด้วยการทอผ้าไหมยกทองที่ไหมน้อยหรือไหมเส้นเล็กละเอียดที่ผ่านการย้อมสีธรรมชาติมาแล้วถักทอกับกะไหล่ทอง (เส้นสีทอง) ที่สั่งนำเข้าจากประเทศอินเดียทอแทรกให้เกิดลายยกดอก เป็นการทอผ้าที่ใช้เทคนิคการจกผ้าผสมกับเทคนิคการยกผ้าด้วยการใช้ตะกอจำนวน

700-1,500 ตะกอก ทำให้ผ้ามีความคงความเป็นพิเศษและมีลวดลายสลับซับซ้อน เป็นกรรมวิธีการทอชั้นสูงที่มีความละเอียดวิจิตรบรรจงยุ่งยาก ใช้เวลานานและใช้งบประมาณสูงมาก การทอผ้าชั้นสูงตามชนบทโบราณเป็นการสร้างอัตลักษณ์ที่โดดเด่นให้กับกลุ่มทอผ้าจันทรีโสมมา เป็นสิ่งที่ช่างทอผ้าชาวบ้านทั่วไป โรงงานทั่วไป หรือเทคโนโลยีเครื่องทอที่ทันสมัยไม่สามารถทำได้ การสวมใส่ผ้าทอแบบโบราณจากกลุ่มทอผ้าจันทรีโสมมา หรือนุ่งห่มเลียนแบบโบราณในยุคปัจจุบันกลายเป็นความนิยม การรื้อฟื้นผลิตผ้าโบราณขึ้นมาใหม่จึงมีใช้การผลิตขึ้นเพียงเพื่อชื่นชมความงามเท่านั้น ผ้าโบราณถูกผลิตขึ้นมาใหม่เพื่อใช้งาน เพื่อสร้างคุณค่าแห่งเกียรติยศ คุณค่าทางอัตลักษณ์ การสวมใส่ผ้าโบราณเป็นสื่อสัญลักษณ์ที่สามารถบ่งบอกถึงคุณค่าของสิ่งที่เคยสูญหาย มีน้อย หรือหายากในยุคอดีตที่คนในปัจจุบันสามารถไขว่คว้ากลับมาใช้ได้ การดำรงอยู่ของผ้าโบราณในยุคใหม่แสดงให้เห็นว่าผ้าโบราณยังคงมีคุณค่าและมีมูลค่าที่ได้รับการสืบทอดต่อกันมาและน่าจะเป็นสิ่งที่คงอยู่คู่สังคมไทยในทุกยุคสมัย

สรุป

การศึกษาอัตลักษณ์และสัญลักษณ์ของผ้าทอพื้นเมืองกลุ่มเขมรถิ่นไทยพบอัตลักษณ์ของผ้าแบบดั้งเดิม อัตลักษณ์ของผ้าแบบประยุกต์ สัญลักษณ์และการสื่อความหมายจากลวดลายผ้า การมีผ้าชิ้นใหม่คงงามที่ทอเองไว้ นุ่งออกงานนอกบ้านแสดงถึงความวิริยะอุตสาหะของผู้หญิงบ้านนั้น การนุ่งห่มของผู้ชายนั้น ผู้ชายนุ่งโสร่ง นุ่งผ้าชะม้า นุ่งโสร่ง และใช้ผ้าชะม้าคาดพุง คล้องคอ และพาดใหญ่ ผู้ชายวัยหนุ่มใหญ่ ถึงสูงวัยนิยมนุ่งโสร่งโหนสี เข้ม สีที่ไม่ฉูดฉาด ส่วนผู้ชายวัยหนุ่มน้อยนิยมนุ่งโสร่งสีสดใส การนุ่งชินของผู้หญิงนิยมทอผ้าไหมมัดหมี่นุ่งเป็นชิ้น ผู้หญิงสูงวัยนิยมนุ่งชินสีเข้ม หญิงสาวนิยมนุ่งชินสีสดใส การแต่งกายไปวัด ไปทำบุญ ร่วมงานพิธีมงคลผู้หญิงมักจะห่มผ้าสไบเฉียงป่า การใช้ผ้าเพื่อแสดงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของผ้าพบว่าการใช้ผ้าโบราณยังคงมีคุณค่ากับวิถีชีวิตของคนในยุคปัจจุบัน การนำผ้าโบราณมาใช้งานของคนยุคปัจจุบันนั้นใช้ตามจุดประสงค์เฉพาะกิจ เช่น นุ่งห่มผ้าโบราณเพื่อถ่ายภาพไว้เป็นที่ระลึก การนุ่งห่มผ้าโบราณในกิจกรรมทางวัฒนธรรม การแต่งกายย้อนยุคในเทศกาลงานประเพณีต่างๆ การแต่งกายด้วยผ้าทอโบราณในงานสำคัญของชีวิต “งานแต่งงาน” ได้รับความนิยมจากกลุ่มผู้มีฐานะในสังคมไทยมาช้านาน ด้วยความงามของผ้า เครื่องประดับ และการแต่งให้ครบชุดตามแบบโบราณจะช่วยเสริมคุณค่า แสดงถึงความมีระดับ การแต่งกายด้วยผ้าทอพื้นเมืองคือจุดเด่น กลายเป็นอัตลักษณ์สำคัญของวัฒนธรรมท้องถิ่น

ลวดลายของผ้าอัตลักษณ์ หรือผ้าแบบดั้งเดิม เป็นผ้าพื้นเมืองที่ต้องทอลายให้ได้ตามแบบดั้งเดิมเท่านั้น ผ้าทอแบบดั้งเดิมต้องมีรูปแบบการทอและมีลักษณะลายที่สืบสานของเดิมของบรรพชนไว้อย่างเคร่งครัด ลวดลายของผ้าแบบประยุกต์จะมีหลากหลายมากกว่าลวดลายของผ้าแบบดั้งเดิม ผ้าแบบประยุกต์มีโครงสร้างลวดลายหลักเป็นลายทางตามแนวตั้ง แนวราบ เป็นลายตาราง ดังเช่นลายตารางของผ้าขาวม้า ลายตารางของผ้าโสร่ง โครงสร้างลายสำคัญอื่น ๆ ได้แก่โครงสร้างลายแบบร่างแห ซึ่งเป็นลายในแนวเฉียงทั้งด้านซ้ายและด้านขวาไขว้ตัดกันตลอดทั่วทั้งผืนผ้า โครงสร้างลายแบบลายขอ เป็นลายที่มีลักษณะคล้ายตะขอ มีลักษณะงอในส่วนปลาย คล้ายตะขอสร้อย หรือคล้ายเบ็ดตกปลาเรียงต่อกัน โครงสร้างลายแบบลายโคมคือจำพวกลายที่มีรูปทรงอยู่ในกรอบสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัด โครงสร้างลายแบบลายประดิษฐ์เป็นลายที่ช่างทอประดิษฐ์ขึ้นอย่างมากมายหลายรูปแบบตามความชอบ ตามจินตนาการ ตามความคิดสร้างสรรค์ของช่าง อาจเป็นลายที่เลียนแบบรูปดอกไม้ สัตว์ ต้นไม้ คน ข้าวของเครื่องใช้ หรือทำลายเป็นรูปทรงต่าง ๆ ลายที่มีโครงสร้างแบบลายผสม คือการผสมลวดลายต่าง ๆ เข้าด้วยกันตามแต่ช่างทอผ้าจะคิดออกแบบ หรือตามฝีมือการจัดวางลายของช่างทอ ในด้านมิติทางความเชื่อและการสื่อความหมายจากลวดลายผ้า ลายดอกดาวเรืองสื่อถึงความรุ่งเรือง ลายนกยูงรำแพนสื่อถึงความสวยงาม ลายงูแสดงถึงความน่าเกรงขาม ผ้าผู้ชายมักมีลายใหญ่ ส่วนผ้าผู้หญิงนิยมทอผ้าให้เป็นลายที่เล็กกว่าลายผ้าผู้ชาย ลายผ้าผู้หญิงมีความหลากหลายมากกว่าลายผ้าผู้ชาย

เอกสารอ้างอิง

- กรมหม่อนไหม. (2559). **โครงการหมู่บ้านอนุรักษ์ไหมไทยพื้นบ้าน**. กรุงเทพฯ: สำนักอนุรักษ์และตรวจสอบมาตรฐานหม่อนไหม.
- ชนิดา ตั้งถาวรสิริกุล. (2541). **สื่อสัญลักษณ์ผ้าลาวเวียงจันทน์**. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย และร่วมมือกับมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- ตี บุญปัญญา. บ้านหนองครก ตำบล หัววัง อำเภอสนม จังหวัดสุรินทร์. **สัมภาษณ์**. 8 ธันวาคม 2559.
- นิคม มุสิกคามะ. (2536). **ประวัติศาสตร์-โบราณคดี กัมพูชา**. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- บัญญัติ สาลี (2545). จวมและความเชื่อของชาวไทยเขมร. **วารสารมหาวิทยาลัยมหาสารคาม**, 21(2), 145-150.
- บุญเรือง คัชมาย์. (2546). **ขอมสุรินทร์**. สุรินทร์: สถาบันราชภัฏสุรินทร์.
- ประกอบ ผลงาม. (2538). **สารานุกรมกลุ่มชาติพันธุ์เขมรถิ่นไทย**. กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาชนบท.
- วีรธรรม ตระกูลเงินไทย. กลุ่มทอผ้าจันทร์โสมมา บ้านท่าสว่าง ตำบลท่าสว่าง อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์. **สัมภาษณ์**. 7 ธันวาคม 2559.
- ศานติ ภัคดีคำ. (2549). **เอกสารประกอบการสอน รายวิชาประวัติศาสตร์กัมพูชา ขม 122**. กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- Green, Gillian. (2003). **Traditional Textiles of Cambodia: Cultural Threads and Material Heritage**. Bangkok: River Books.
- _____. (2008). **Pictorial Cambodian Textiles**. Bangkok: River Books.
- Joshua Project. (2018). **Khmer, Northern in Thailand**. Retrieved July 9, 2018 from https://joshuaproject.net/people_groups/19921/TH
- Mach, Zdzislaw. (1993). **Symbols, conflict, and identity: essays in political anthropology**. New York: State University of New York Press.